STUDII DE FUNDAMENTARE PENTRU PLANUL URBANISTIC GENERAL AL COMUNEI GÎLGĂU/ SĂLAJ- STUDIU ISTORIC

CAP. V. Sat component Chizeni (magh. **Közfalu**).
Este aşezat în lunca Someşului, în partea de sud a acestuia şi este dezvoltat linear de-a lungul drumului principal.

5.1. istoric al satului Chizeni

Prima atestare documentară a satului datează din 1538.
Cf. lui Vistai András János, a fost denumit în mai multe feluri în diverse documente, după cum urmează: 1538 Keuzfalu; 1571 Keuzeu; 1578 Közfalu, Tyizeu; 1733 Közfalva; 1750 Kizeny; 1760 Közfalu; 1808: Közfalu, Középfalu; 1888 Tizeni, Tyizeni; 1913 Közfalu; 1909 Chizeni[1]:

O altă listă de denumiri sub care satul a apărut în documente avem de la Varga E. Árpád:
1839 Köz-Falu; 1839 Kozfalu, Tyuzány, Tyizen; 1863 Tyuzány; 1873 Tyizéni.
De asemenea, Varga E. Árpád sintetizează diversele forme de organizare administrativă din care satul a făcut parte în timp:
1839, 1863 comitatul Solnocul Interior, plasa Vad; 1850 cercul militar Cluj, raionul Dej; 1857 circumscripţia Dej, plasa Şimişna, comuna Dej; 1837 comitatul Solnocul Interior, plasa Alparet; 1880-1910, 1941 comitatul Solnoc-Dăbâca, plasa Ileanda Mare; 1920 judeţul Solnoc-Dăbâca, plasa Ileanda-Mare; 1930 judeţul Someş, plasa Ileanda; 1956 Regiunea Cluj, raionul Dej; 1966 comuna Glod[2].

Istoria localităţii a fost sintetizată de Kádár József, în Monografia sa[3], cum se va vedea mai jos.

Numele provine, probabil, de la o familie de proprietari care stăpânea la un moment dat terenuri în zonă, întemeind satul- este o explicaţie posibilă şi pentru numele românesc, şi pentru cel maghiar.

- În 1571, satul Chizeni se află în proprietatea regelui Ioan Sigismund Zápolya (Ioan al II-lea), jumătate din el fiind dat în posesiunea lui Kendy Mihály. Pe lângă această stare de lucruri, se mai înregistrează în acest an existenţa unui cneaz Balmoş Filep şi a iobagilor Mara Mihai şi Szagliga.
- În 1575, un sfert din moşie aparţine familiei Bánffy, restul familiei Kendy.

În timp, familia Kendy continuă să îşi întărească poziţia, până în 1595 fiind atestată posesiunea sa, prin diverşi urmaşi, asupra satului (în 1578 se menţionează un nobil Kendy Farkas şi numele unor iobagi ai săi: Cozma, Mara şi Gliga).

- În 1595 moşia apare ca fiind posesiunea unui anume Keresztes Andràs, cămăraş de sare din Cluj.
- În 1598 se arată că, începând din 1597, Sigismund Báthory a dat lui Almády Gáspár partea de moşie a familiei Kendy. Această rămâne în familie până în 1606, când o parte a sa trece la Légeni Szilvássy Pèter contra sumei de 100 de forinţi.
- În 1609, Szilvássy Pèter cade în dizgraţia lui Gabriel Báthory şi moşia este dată lui Cserényi Farkas, în a cărui familie rămâne până în 1629, când îl găsim coproprietar alături de Radák András.
- În 1630, partea rămasă familiei Bánffy este zălogită lui Kávási Cseh Gergely.
- În 1647, urmaşii familiilor Cserényi şi Szilvássy sunt în litigiu, pentru partea de moşie zălogită lui Szilvássy Pèter cel căzut în dizgraţie şi confiscată de la acesta (familia Cserényi pretinzând că moşia nu putea face obiectul confiscării, întrucât îi era doar zălogită lui Szilvássy în momentul dizgraţiei). Documentele din anii următori lasă să se înţeleagă că familia Cserényi are cîştig de cauză, întrucât partea respectivă de moşie apare ca posesiune a acesteia, urmaşii familiei Szilvássy nemaifiind menţionaţi.
- În 1648, alături de familia Bánffy (prin Bánffy György) mai este menţionat şi un diac Alvinczy

1 cf. Vistai András János: "Tekintő – erdélyi helynévkönyv" disponibil online la http://www.fatornyosfalunk.com/html/erdelyi_helynevkonyv.html
2 cf. Varga E. Árpád- "Szilágy megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai" - sursa: http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm
3 cf. Kádár József- "Szolnok-Dobokavármegye Monographiája I-VII" 1900-1901, cap. IV, pag. 512- 515

István din Dej; totodată, apare numele unui cneaz Ozan Ignácz.

- Din 1657 până în 1694 sunt menționați diverși urmași ai familiei Cserényi în diverse documente de succesiune și altele.

În 1696, satul este ocupat de turci.

Următoarea mențiune apare abia în 1743, cu referire la un proces pe care fiscul l-a înaintat proprietarilor din acel moment ai domeniului: Mikola László, Csáky Borbála, baroneasa Haller (soția lui Haller György), și baroneasa Bornemissza Katalin, soția baronului Bornemissza János.

Următoarele mențiuni, din 1786 și 1820 se referă la urmași ai familiei Bánffy (György și József), pentru ca din 1845 moșia să apară în proprietatea unui anume Gajzágó Manó.

În 1863, moștenitoarea Gajzágó Teréz primește despăgubiri urbariale pentru partea ei de moșie[4].

În 1866, satul apare ca fiind în proprietatea nemeșului Szakács János.

În 1884, moștenitoarea Viorica Vaida (fiica dr. Al. Vaida-Voievod, viitorul prim-ministru al României Mari) se căsătorește cu dr. Teodor Mihali[5].

În 1898, proprietar este dr. Teodor Mihali (v. foto 1[6]) cu 464 de iugăre.

foto 1. Semnatarii Memorandumului din 28 mai 1892. Dr. Teodor Mihali, proprietarul de la Chizeni este al patrulea de la dreapta spre stânga, pe rândul de sus.

În 24 septembrie 1903, Viorica Mihali n. Vaida decedează, la vârsta de 36 de ani. Este înmormântată la Chizeni, iar slujba de înmormântare este oficiată de dr. Vasile Lucaciu[7].

În 26 august 1912, dr. Teodor Mihali organizează o mare adunare populară la Ileanda, la care participă 5000 de țărani de pe Valea Someșului. La adunare participă fruntașii Partidului Național Român, printre care și dr. Vasile Lucaciu, dr. Vasile Goldiș, George Pop de Băsești. Adunarea abordează teme ca: votul universal, relațiile diplomatice între Ungaria și România, constituția maghiară și naționalitățile minoritare etc. De la Ileanda, dr. Mihali și ceilalți fruntași ai partidului se deplasează spre Chizeni, unde participă la o slujbă ținută de Vasile Lucaciu în noua biserică a satului, fondată de dr. Mihali[8].

La 3 noiembrie 1918, dr. Teodor Mihali este desemnat președinte al Sfatului Național al Gărzilor Naționale, iar la 1 decembrie 1918 este desemnat vicepreședinte al Marelui Sfat Național Român. În februarie 1919 este ales președinte al Partidului Național Român și al Marelui Sfat Național Român, în urma decesului lui Gheorghe Pop de Băsești, cel care deținuse respectivele funcții până atunci.

În 1919 este numit prefect al județului Solnoc-Dăbâca.

4 cf. reglementărilor tereziene din 1847, de despăgubire a proprietarilor în urma împărțirii moșiilor urbariale către foștii iobagi.

5 fruntaș român, semnatar al Memorandumului din 1892, doctor în drept, deputat în Parlamentul de la Budapesta, membru (și temporar președinte) al conducerii Partidului Național Român din Ardeal, avocat în Baroul Dej, director al Despărțământului Dej al ASTRA, fondator și director al Băncii Someșene, prefect al județului Solnoc-Dăbâca (1919), primar al Clujului (1926, 1927-1931), vicepreședinte al Senatului României Mari. Prima sa soție, Viorica, decedată în 1903, era fiica lui Al. Vaida-Voievod, viitorul premier al României Mari.

6 sursa foto: http://ro.wikipedia.org/wiki/Memorandumul_Transilvaniei

7 ziarul "Răvașul", Cluj, 3 octombrie 1903, anul I nr. 27- arhiva BCU Cluj.

8 Ziarul "Românul" Arad, 15 august 1912, nr. 179 anul II. Arhiva BCU Cluj.

În toți acești ani, convoacă adeseori adunările Partidului Național Român la Chizeni, punându-și proprietatea în slujba luptei pentru emancipare națională a românilor transilvăneni.

În 1920 apare în Anuarul SOCEC ca proprietar a 600 de iugăre la Chizeni.

Din aprilie până în octombrie1926 este numit primar al Clujului. În iunie 1927 redevine primar al Clujului, rămânând în funcție până în iulie 1931. Mai ocupă funcții de ministru în Guvernul României Mari, deputat și vicepreședinte al Senatului României Mari.

Decedează la 17 ianuarie 1934, la vârsta de 49 de ani. La moartea sa, Statul Român organizează funeraliile naționale.

Localitatea Chizeni a făcut parte din comuna Glod până în 1966, când satele comunei Glod au fost comasate cu comuna Gîlgău.

5.2. evoluție urbanistică

Observăm evoluția satului analizând harta iosefină de la sfârșitul sec. XVIII (foto 2[9]) și Planul Director de Tragere din 1924 (foto 3[10]).

foto 2. satul Chizeni în harta iosefină (1764-1785). Se observă și relația cu Someșul, cu satul Glod și cu drumul național

9 sursa hărții: http://ro.wikipedia.org/wiki/Fi%C8%99ier:Josephinische_Landaufnahme_Transylvania.jpg
10 sursa hărții: http://www.earth.unibuc.ro/harti/

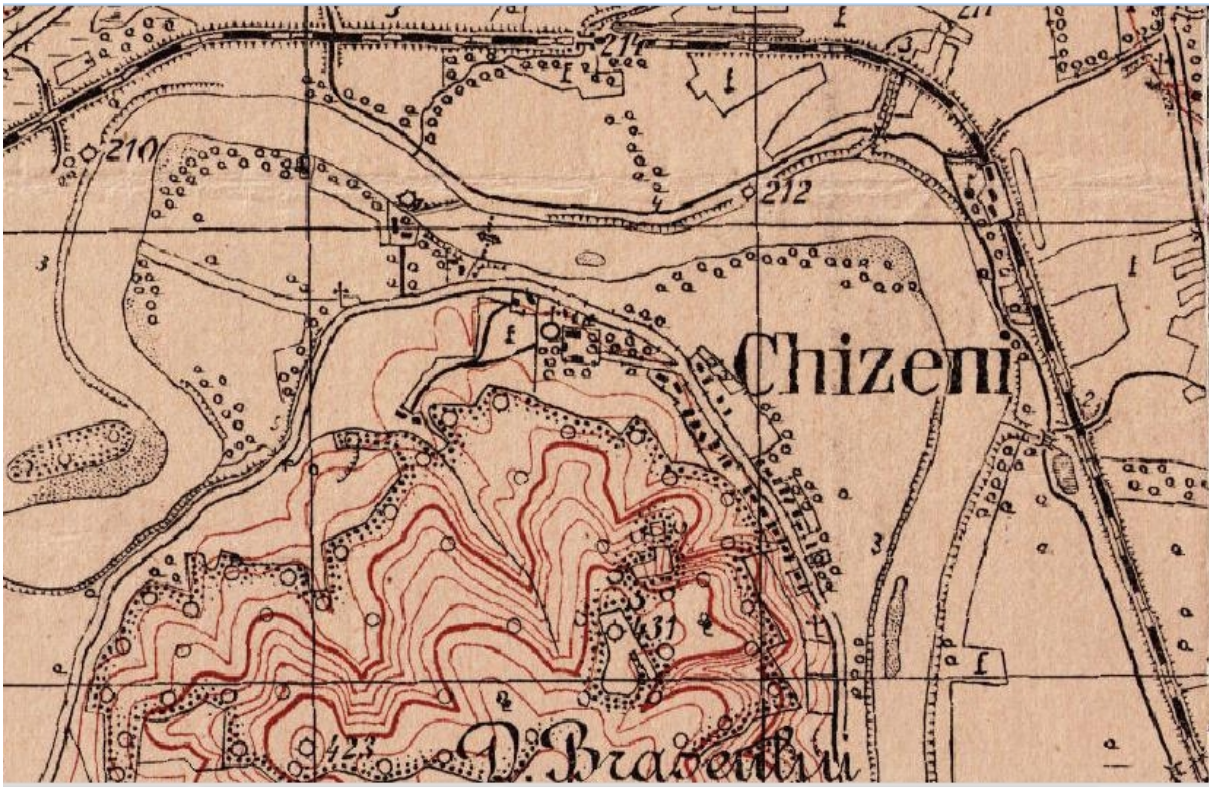

foto 3. Satul Chizeni în Planul Director de Tragere 1: 20 000 (1924).

Analizând comparativ cele două hărți, întocmite la un secol și jumătate una față de alta, remarcăm următoarele:

La sfârșitul secolului XVIII, satul Chizeni era o mică aglutinare de 16 gospodării adunate în jurul unei biserici, așezat în lunca Someșului. Se observă o lotizare neregulată, cu loturi inegale constituite în jurul caselor; poziția caselor pe loturi este, de asemenea, neregulată- unele sunt dispuse central, altele aproape de limite. Trama stradală este formată în mod natural printre grupurile de case, rezultând o tramă sinuoasă; drumurile interioare se leagă prin două accese de drumurile exterioare localității- unul în sud, spre câmpuri și spre deal, altul în est, pe malul Someșului. Construcțiile sunt risipite, fără nici o intenție de sistematizare.

În 1924, satul are deja un profil clar, arătând mai degrabă ca o așezare de tip înșirat de-a lungul drumului. Se observă că relația anevoioasă a drumurilor interioare cu drumurile exterioare din sec. XVIII s-a clarificat în timp prin conturarea acestui drum larg, ce străbate satul (actualul DJ 109 E).
Așezarea s-a dezvoltat spre SE, loturile s-au micșorat și se observă chiar o sistematizare a țesutului construit, prin alinierea construcțiilor în raport cu drumul.

Situația actuală se poate vedea în fotografia din satelit a satului (foto 4)[11]:
Observăm aceeași distribuție înșiruită de-a lungul drumului a parcelelor și același țesut construit rarefiat din 1924. O anumită regularizare a parcelelor prin reducerea suprafețelor este singura diferență față de situația din 1924.

11 sursa: Google Earth

foto 4: imaginea din satelit a satului Chizeni în 2011.

5.3. evoluție demografică, socială și economică

5.3.1. demografie

Observăm evoluția demografică a localității în tabelele următoare, care conțin date sistematizate de Varga E. Árpád, din recensămintele și statisticile perioadei 1850- 2002[12].

Primul tabel prezintă evoluția populației după limba maternă, iar cel de-al doilea după confesiunea religioasă (cu rezervele față de acuratețea datelor arătate în Cap. II. "Comuna Gîlgău", pct. 2.3. "Evoluție demografică"):

12 cf. Varga E. Árpád- "Szilágy megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1850-2002" și "Szilágy megye településeinek felekezeti adatai 1850-2002", Ed. Pro Transylvania" Miercurea Ciuc, 1999, rev. 2008; publ. online la http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm

Anul	total	români	maghiari	germani	alții	evrei	țigani	ucrainieni	sârbi	slovaci
1850	105	102	-	-	3	2	-	-	-	-
1880	121	115	1	5	-	-	-	-	-	-
1890	161	160	-	1	-	-	-	-	-	-
1900	219	216	3	-	1	-	-	-	-	-
1910	235	225	3	7	-	-	-	-	-	-
1920	206	206	-	-	-	-	-	-	-	-
1930	224	224	-	-	-	-	-	-	-	-
1956	280	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1966	272	270	2	-	-	-	-	-	-	-
1977	208	205	2	-	-	-	-	1	-	-
1992	141	117	-	-	24	-	24	-	-	-
2002	126	125	1	-	-	-	-	-	-	-

Anul	total	ortodocși	greco-catolici	romano-catolici	reformați	luterani	unitarieni	israeliți	alții	baptiști	adventiști
1850	105	-	102	1	-	-	-	2	-	-	-
1857	95	-	95	-	-	-	-	-	-	-	-
1869	125	-	121	-	1	-	-	4	-	-	-
1880	121	-	112	-	-	-	-	9	-	-	-
1890	161	1	157	-	-	-	-	3	-	-	-
1900	219	15	201	3	-	-	-	-	-	-	-
1910	235	10	215	2	-	-	-	8	-	-	-
1930	224	-	224	-	-	-	-	-	-	-	-
1941	271	7	262	2	-	-	-	-	-	-	-
1992	141	131	-	-	-	-	-	-	-	-	10
2002	126	108	-	1	-	-	-	-	1	-	16

Am eliminat înregistrările de naționalitate din anul 1941, pe care le-am detaliat în Cap. II pct. 2.3.

Date despre evoluția demografică și socio-culturală pe parcursul secolelor trecute aflăm din nou de la Kádár József:

În Evul Mediu, satul este modest, cu populație redusă, formată din iobagi români. De exemplu, știm că în 1598, în sat se află 45 de iobagi, locuind în 17 case.

- În 1658 se înregistrează 10 iobagi.
- În 1706, trăiesc în Chizeni *14 iobagi cu fiii lor*, locuind în 6 case- alte două case fiind ruinate.
- În 1713, în sat trăiesc 6 jeleri și 1 iobag care stau în 7 case.
- La Conscripția din1750, rezultă că satul *are ca locuitori 10 iobagi care stau în 10 case cu teren și 3 iobagi văduvi care stau în 3 case- tot cu teren, 2 nomazi și un văduv migrator.*
- În 1786, în sat (aflat în acel moment în posesia lui Bánffy György), se găsesc 16 iobagi și un jeler.
- În 1850 sunt trei tineri încorporabili în sat.
- În 1857, în sat trăiesc 95 de locuitori, toți greco-catolici, în 24 de case. Populația pe grupe de vârstă este:

1857	populația după vârstă											
	bărbați						femei					
	0-5 ani	6-13 ani	14-23 ani	24-39 ani	40-59 ani	60+ ani	0-5 ani	6-13 ani	14-23 ani	24-39 ani	40-59 ani	60+ ani
Chizeni	4	9	9	12	9	4	6	5	9	18	9	1

- În 1886, satul are 108 locuitori din care 104 sunt români și 4 evrei.
- În 1891, din 161 de locuitori, 157 sunt greco-catolici, unul e ortodox și 3 sunt israeliți.
- La recensământul din 1900, se constată că satul se întinde pe 698 de iugăre, are 46 de gospodării și 219 locuitori, toți civili de confesiune greco-catolică. Două case sunt făcute din piatră, iar 44 din lemn. 15 case sunt acoperite cu șindrilă, iar 31 cu paie. Populația pe grupe de vârstă este după cum urmează:[13]

1900	populația după vârstă						
	0-5 ani	6-11 ani	12-14ani	15-19 ani	20-39 ani	40-59 ani	60+ ani
Chizeni	40	28	18	11	54	57	11

5.3.2. societate

Despre societatea locală avem câteva informații de la sfârșit de secol XIX- început de secol XX:
- În 1898, *"locuitorii sunt români, agricultori. Hrana lor de bază este pâinea de mălai. Îmbrăcămintea se face în casă din cînepă și lână, iarna poartă ciorapi și ilic din piele de miel, căciulă. Vara, se îmbracă în haine de pânză și pălărie de paie, se încalță cu opinci- deși cel mai mult umblă desculți.*
Construcțiile sunt făcute din lemn cu acoperiș de paie; acareturile sunt răzlețite prin curte. Locuitorii sunt de religie greco-catolică, trecuți la unirea cu Roma din 1770. În vremea lui Iosif al II-lea au cerut să li se permită întoarcerea la ortodoxie, ceea ce nu li s-a aprobat. Satul face parte din filia eclezială Fodora. Biserica e construită din lemn și poartă hramul "Sf. Arhangheli Mihail și Gavril". Școala e confesională"[14]. 7 localnici din Chizeni știu să scrie și să citească în 1900.
În 4 august 1909, dr. Teodor Mihali pune temelia noii biserici din Chizeni, organizând cu această ocazie o adunare populară la care participă, printre alții, și Octavian Goga[15].

În 1910, biserica este terminată; descrierea ei face obiectul unui amplu articol de presă, în

13 cf. Vasile Lar- "Povestea satului Gîlgău. Studiu monografic"- Editura Eurotip, Baia Mare, 2008; pag. 36
14 cf. Kádár József- "Szolnok-Dobokavármegye Monographiája I-VII" 1900-1901, cap. IV, pag. 512- 515
15 din revista "Țara noastră", Sibiu, nr. 30 anul III, 8 august 1909; arhiva BCU Cluj.

contextul Adunării de la Ileanda[16] (v. pag. 2.V).

În 1920, satul Chizeni apare în Anuarul SOCEC astfel[17]:

CHIZENI
Comună rurală. Plasa Ileanda-Mare. Scr. cercual Rus. Locuitori 225.—3 km. gara Glod.
Primar. Soncutean Ioan.—*Notar,* Rotschild Elemér.
Comercianți (art. mixte): Daubner Mihai.
Proprietari de moșii: Mihaly Teodor Dr. (600 jug).

5.3.3. economie

În ceea ce privește satul Chizeni, nu avem informații despre evenimente majore care să fi influențat dezvoltarea sa economică. Sigur că evenimentele istorice care au afectat întreaga zonă au afectat și acest sat, dar nu se găsesc înregistrări care să se refere anume la un asemenea moment. Acest lucru ar putea însemna că satul a fost oarecum ferit din calea războaielor (aflându-se la distanță de drumul național, peste Someș). De altfel, situația este aceeași la toate satele comunei: la cele aflate pe același mal al Someșului cu drumul național, istoria consemnează evenimente legate de înaintări de armate; la cele de pe malul opus, nu sunt notate asemenea evenimente; desigur că și acestea au fost afectate indirect sau locuitori ai lor au participat la evenimente.

Totuși, în Evul Mediu situația economică și socială a localității a fost una proastă, dat fiind faptul că majoritatea locuitorilor săi erau iobagi. Evoluția situației economice a localității rezultă din următoarea cronologie, extrasă din Monografia lui Kádár József[18]:

În 1658, în sat se află 10 iobagi plătitori de impozit aserviți familiei Cserényi.

În 1748, impozitul colectat din sat este de 122 de forinți și 35 de creițari.

În 1749, impozitul este de 120 de forinți și 30 de creițari.

În 1750, aflăm că: *două treimi din terenurile satului sunt câmpii roditoare, restul fiind zonă deluroasă neroditoare. Pământul ar fi mai roditor dacă ar fi îngrășat, dar în zonă nu se obișnuiește îngrășarea terenurilor. Localnicii trăiesc din agricultură, dar la nevoie fac cărăușie cu sare din Ocna Dejului spre Șimleu Silvaniei.* Totuși, această ocupație nu e una permanentă, nefiind profitabilă: d*rumul de 8 mile prin munți este lung și dificil, iar banii câștigați din sare abia acoperă cheltuielile cu drumul.*

Sătenii frecventează târgurile din Dej, Gherla, Reteag și Olpreț (azi Bobâlna n.n.).

Dintr-o semănătură de toamnă de 1 câblă[19] de sămânță ies 8 căi de paie, din cea de primăvară ies două căi- la fiecare claie se obțin 2 banițe de boabe. Vița de vie e puțină; lemn de foc este destul în pădurile din jur, dar lemn bun de construire nu este. Islazul e îndestulător, fân fac prin rotație. Pământ arabil de semănat este 99 de câble. Au semănat 66 câble grâu de toamnă, 33 câble cereale de primăvară, producția porumbului 4 câble și jumătate, din livadă cam 37 căruțe; struguri pentru 16 vedre, profitul morii 13 forinți și 20 creițari. În sat sunt 47 boi de jug, un cal, 20 de vaci, 9 bivoli, 71 ovine, o capră, 46 de porci, 21 stupi de albine. Profitul din cazan de fiert e de 2 forinți.

În 1758, din sat se colectează impozit în valoare de 83 de forinți și 40 de creițari.

În 1775, impozitul colectat este de 151 de forinți și 20 de creițari.

În 1820 s-a efectuat conscripția urbarială condusă de Cziráky Antal. Cu această ocazie, s-au adunat date despre iobagii și jelerii de pe moșii, despre posesiunile acestora, despre obligațiile stabilite până atunci către stăpânii moșiilor cărora le erau aserviți. Conscripția a dat o imagine generală a stării economice a țărănimii, a suprafețelor agricole și a mijloacelor de producție. În satul Chizeni, conscripția a înregistrat unele dintre cele mai grele obligații în natură din comitatul Solnocul Interior:

16 Ziarul "Românul" Arad, 15 august 1912, nr. 179 anul II. Arhiva BCU Cluj.
17 Anuarul Editurii SOCEC- 1920, pag. 697
18 cf. Kádár József- "Szolnok-Dobokavármegye Monographiája I-VII" 1900-1901, cap. IV, pag. 512- 515
19 găleată, câblă (1 köböl) - unitate de măsură folosită și pentru suprafață, și pentru greutate, astfel: ca măsură de greutate, o câblă era egală cu 4 mierțe, o mierță însemnând 16 kg de grîu curat și uscat; ca măsură de suprafață era egală cu jumătate de iugăr, adică 800 stj²- v. Liviu Botezan, "Importanța conscripției czirákyene"

Fiecare iobag din Chizeni plăteşte familiei Bánffy 4 mierţe de ovăz, 2 mierţe de mere pădureţe pentru oţet, 6 furci obişnuite, 2 furci lungi, 2 greble, 4 osii de car, 1 trunchi pentru două roţi, 2 leuci de car, 1 corp de car şi 50 lopăţici de moară; găini şi ouă[20].

În 1822, la clasarea terenurilor după fertilitate, pământul Chizeniului se clasifică în categoria întîia. Bunuri impozabile sunt: *168 câble teren arabil, 42 ½ căruţe de fân, 4 boi, 14 vaci, 2 viţei, 6 capre, 6 porci, 2 stupi de albine.* În 1882, impozitul colectat din sat este de 104 forinți și 3 creițari.

În 1850, sunt 5 cabaline și 57 bovine în Chizeni.

În 1857, ocupațiile locuitorilor sunt: 1 funcționar, 11 proprietari de pământ, 19 muncitori necalificați în agricultură, 3 bărbați peste 14 ani cu alte ocupații, 61 femei casnice și copii sub 14 ani.

La recensământul agricol din 1895, terenurile satului se clasifică după categoriile de folosință astfel:

1895	suprafață totală (iug.)	arabil	grădină	fânaț	pășune	pădure	stuf	teren neproductiv
Chizeni	698	266	15	45	59	238	4	71

La același recensământ sunt înregistrate animalele[21]:

1895	bovine	cabaline	capre	porcine	ovine	păsări	familii de albine
Chizeni	96	2	-	53	154	266	5

În 1898, localnicii produc: *porumb, puțin grâu de toamnă, secară, cânepă, ovăz, cartofi, fructe-prune și mai multe soiuri de mere; se ocupă cu creșterea animalelor: oi, vaci, porci, păsări.*

Impozitul colectat este de 583 de forinți și 84 de creițari.

Pământul e roditor, dar e mereu inundat de Someș. Someșul e singura sursă de adăpat; pe Someș sunt două mori de făină- una cu apă și una cu piatră. Proprietarul morilor este dr. Teodor Mihali[22]*, care are angajat și podar peste Someș.*

De la sfârșitul sec. XIX și până azi, economia satului a rămas bazată pe agricultură.

5.4. monumente, situri și așezări istorice.

În Chizeni nu se află monumente și situri istorice aflate pe Lista Monumentelor Istorice sau în Repertoriul Arheologic Național. Cu toate acestea, menționăm aici Biserica Ortodoxă cu hramul "Înălțarea Sfintei Cruci".

5.4.1. Biserica Ortodoxă cu hramul "Înălțarea Sfintei Cruci".

A fost construită în 1909-1910 prin grija dr. Teodor Mihali și a celei de-a doua soții a sa, în apropierea vechii biserici din lemn cu hramul "Sf. Arhangheli Mihail și Gavril", azi dispărută.

20 cf. Liviu Botezan- "Importanţa conscripţiei czirákyene pentru studierea sesiilor iobăgeşti şi a obligaţiilor ţăranilor aserviţi din transilvania între 1820-1848"- Cluj-Napoca. http://www.history-cluj.ro/Istorie/anuare/2002/Botezan-Conscriptia%20czirakyana.htm

21 înregistrările dintre 1850 și 1895 sunt cf. Vasile Lar- "Povestea satului Gîlgău. Studiu monografic"- Editura Eurotip, Baia Mare, 2008; pag. 28-36

22 v. nota 4 pag. 2/V

La 1 august 1909 s-a aşezat piatra de temelie a noii biserici, eveniment însoţit de o adunare populară convocată de familia Mihali. Citãm mai departe din săptămânalul "Ţara noastră", apărut în 8 august 1909[23]:

<<Sâmbătă după prânz, oaspeţii sosiţi în Dej [...] au plecat la Chizeni, ca să ia parte la serbările împreunate cu aşezarea pietrei fundamentale a bisericei ce d. dr. T. Mihali o zideşte pentru poporenii de pe moşia d-sale. Pentru primirea oaspeţilor s-au făcut mari pregătiri [...]. Dimpreună cu cei mai sus pomeniţi sosiră şi domnii Octavian Goga din Sibiu, Octavian Domide, canonic şi dr. Victor Bojor, prof de teologie din Gherla, dr. Clemente Barbul, adv.[24]*, dr. loan Cherecheş, adv., Gheorghe Gradovici adv., Aug. Pintea, oficiant de bancă, loan Mo'dovan, cand. de adv., toţi din Dej, şi d. Matei Pop, preot în Ocna-Dejului.*

Duminecă dimineaţa, afluenţă colosală de popor din Chizeni şi satele din jur. Mulţi [...] chiar şi din jurul Gherlei, depărtare de altfel destul de mare. [...]

La 8 se începe serviciul divin pe locul unde se zideşte biserica. [...]

A urmat apoi actul sfinţirei pietrei fundamentale, în care s-a aşezat şi următorul document:

"La cei de faţă şi cei viitori sănătate! Ziditu-s-a acest sf. lăcaş de rugăciune întru prea mărirea lui D-zeu şi implorarea milei lui

nemăsurate din dania proprietarului acestui pământ dl Dr. Teodor Mihali, deputat în cameră, şi soţia sa Eleftera născ. Porescu, în anul 1909 de la naşterea Mântuitorului, supt domnia M. Sale Împăratul şi Regele Francisc Iosif I, supt Pontificele Roman Papa Piu X, fiind arhiepiscop şi Metropolit Î. P. S. Sa domnul Dr. Victor Mihali de Apşa, Episcop diecezan de Gherla Exc. Sa dl. Dr. loan Szabó, iar vicar gen. episcopesc Ioan Giurgiu, canonic.

Aşezarea pietrei fundamentale s-a săvârşit după ritul sfintei noastre biserici greco cat. prin Sfinţia Sa dl. Dr. Octavian Domide, canonic, cu ajutorul altor 11 preoţi, — în faţa unei mari adunări de popor, dornic de izbândirea dreptăţii lui şi în faţa noastră veniţi din depărtări pentru a-i lumina cu cuvântul calea adevărului.

Reverse Domnul mila lui asupra durerilor noastre!"

Chizeni, în 1 August (stil nou) 1909.>>

În 1912, după o altă adunare populară organizată la Ileanda, fruntaşii Partidului Naţional Român sunt invitaţi la Chizeni, unde participă la o slujbă religioasă ţinută în noua biserică, terminată deja din 1910.

Citãm în continuare din articolul "Adunarea de la Ileanda" apărut în ziarul "Românul", în 15 august 1912:[25]

"*În faţa noastră, la stânga, în pieptul unui deal încins spre culme cu-n aspru brâu de pădure, se desenează graţioasă, stăpânind întreagă perspectiva, noua biserică din Chizeni [...]. Intrăm în biserică, în atmosfera castă a pereţilor de zăpadă şi ne oprim cu evlavie în faţa iconostasului simplu şi frumos. Atenţia noastră e atrasă de o acuarelă, reprezentând liane albastre şi prins în cadre de-o mare bogăţie de motive româneşti. E un dar preţios această acuarelă, făcut d-nei Eleftera Mihali*[26] *de principesa Maria a României. Pe acuarelă se citesc slovele autografe ale princesei [...].*

În altar, o lespede mare închide cripta familiară a dlui Mihali. Aici odihnesc soţia d-sale dintâi Viorica şi fetiţa d-sale de acelaşi nume [...] Ieşim din biserică. Două table de marmură, prinse de ambele părţi ale intrării, ne lămuresc că acest sfânt lăcaş a fost înălţat în 1910 din dărnicia soţilor Mihali, proprietarii mănoaselor întinderi dela picioarele dealului.

Ceva mai la vale, în dosul noii biserici, stă părăsită, ca o martoră ciudată a vremuri neînţelese, o străveche bisericuţă de scânduri şi şindrile. Ne oprim o clipă şi aici şi mintea noastră nu poate să adâncească marea taină ce s-ascunde în sufletul poporului nostru, care a putut să-şi găsească secole de-a rîndul mângâierea sufletească într-o alcătuire de-o atât de pitorească primitivitate..."

23 Revista "Ţara noastră", Sibiu, nr. 30 anul III, 8 august 1909; arhiva BCU Cluj.
24 proprietar în acel moment la Bârsău Mare.
25 Ziarul "Românul" Arad, 15 august 1912, nr. 179 anul II. Arhiva BCU Cluj.
26 cea de a doua soţie a dr. Teodor Mihali, după decesul Vioricăi Mihali n. Vaida.

Biserica este construită în stilul barocului târziu și se află în stare foarte bună, fiind foarte bine întreținută, chiar dacă eforturile în acest sens sunt foarte mari, raportat la numărul de credincioși (din filia Chizeni mai fac parte doar 14 familii). Deși a suferit intervenții mai vechi (înlocuirea învelitorii originale cu tablă decapată) sau mai recente (a fost pictată, au fost înlocuite tâmplăriile vechi cu unele noi din PVC cu geam termoizolant), biserica păstrează foarte multe elemente de originalitate: învelitoarea din tablă de cupru și tâmplăriile turnului; ușa de la intrare; iconostasul cu tablouri încadrate în exuberanta decorațiune barocă și scene pictate în culori rafinate; piese de mobilier: strana, băncile laterale și altele; balconul corului; frumosul gărduleț din fier forjat care separa zona femeilor de cea a bărbaților; obeliscurile comemorative ale mamei, fiicei și primei soții a lui Teodor Mihali (inclusiv al său, rămas neinscripționat)- adosate altarului în exteriorul bisericii; criptele familiei în interiorul altarului.

foto 5. Biserica Ortodoxă din Chizeni

foto 6. Ușa bisericii- 1910.

foto 7- pisania în piatră, în partea stângă a intrării

foto 8- pisania în piatră, în partea dreaptă a intrării

foto 9. iconostasul; din păcate, în timpul pictării bisericii, s-a intervenit şi asupra iconostasului, toată zona de deasupra uşilor împărăteşti fiind acoperită cu noua pictură.

foto 9. partea de iconostas asupra căreia s-a intervenit cu pictură- înainte de a fi pictată (sursa foto: http://parohiadobrocina.blogspot.ro/p/filia-chizeni.html)

Biserica se află în posesia unor cărţi valoroase, cum ar fi: un Triod din prima ediţie tradusă după originalul grecesc, tipărit în 1890 la Blaj şi o Evanghelie tipărită în 1900 la Blaj; de asemenea, deţine preţioase obiecte de altar şi un scaun arhieresc vechi din lemn masiv de stejar, cu superbe ornamentaţii sculptate[27].

27 http://parohiadobrocina.blogspot.ro/p/filia-chizeni.html

foto 10. interior în biserică- balconul corului, uşile, băncile laterale şi gărdulețul din fier forjat sunt elemente originale.

foto 11. strană şi scaun din mobilierul original

Este remarcabilă concepția coloritului inițial al bisericii: chiar şi elementele de mobilier, parapete, uşi au fost executate din lemn vopsit alb, cu discrete intervenții aurii, astfel încât prezența iconostasului superb pictat să fie copleşitoare. Pe exterior, de asemenea trebuie să fi fost impresionantă culoarea albă în contrast cu coloritul tablei de cupru oxidate, înainte ca cea mai mare parte a acesteia să dispară.

foto 12. obelisc comemorativ al primei soții și al fiicei lui Teodor Mihali, adosat altarului în exteriorul bisericii. Criptele se găsesc în interiorul altarului.

Istoria familiei Mihali și cea a familiei Vaida-Voievod au fost extrem de strâns legate de istoria satului Chizeni, iar biserica documentează o parte dureroasă din această istorie (decesul fetiței Viorica la doar 3 ani și a soției Viorica Vaida la 36 de ani). De asemenea, etapele construirii bisericii au fost folosite de Teodor Mihali ca pretexte pentru a organiza la Chizeni adunări populare cu pronunțat caracter politic în anii premergători Unirii, adunări la care participau marii fruntași ai Partidului Național Român. În acest fel, biserica a fost strâns legată de lupta românilor pentru emancipare națională în Imperiul Austro-Ungar. Este important faptul că se păstrează foarte multe elemente originale și că acestea au valoare artistică ridicată (iconostasul, ușile, mobilierul, elementele de fier forjat).
Din păcate, numărul de credincioși e în scădere, filia Chizeni numărând doar 14 familii în prezent- fapt care periclitează viitorul bisericii.
Având în vedere toate aceste motive, propunem începerea demersurilor pentru clasarea bisericii ca monument istoric de importanță națională.

5.4.2. Zona de protecție propusă pentru Biserica Ortodoxă Chizeni.

Biserica este așezată pe o culme de deal, mărginită după cum urmează: la nord- de drumul aflat pe malul Someșului, la est- de cimitir, la sud- de drumul spre terenuri agricole, la vest- de drumul satului. În partea de vest se află o construcție ruinată de tip anexă gospodărească și urmele unei alte ruine.
Drumurile și relieful generează, practic, conturul zonei de protecție propuse pentru biserică, aceasta urmând a fi mărginită de baza dealului spre Someș, baza dealului spre drumul satului, conturul drumului spre exploatațiile agricole și ultima dintre parcelele ocupate cu construcții de locuit, spre vest.

Zona de protecție e trasată astfel încât să se protejeze perspectivele de la baza dealului asupra bisericii și periclitarea siguranței construcției. Pentru zona de protecție se vor institui reguli de construire cum ar fi: păstrarea unui regim de înălțime scăzut, construirea de acoperișuri de tip șarpantă, cu învelitori din materiale ne-stridente (materiale fără strălucire, culori discrete). Aceste reguli se vor detalia prin P.U.Z. al zonei protejate, ce se va elabora cf. Ord. MTCT 563/2003.

5.5. monumente dispărute

5.5.1. Casa Mihali- Chizeni nr. 41- construită la începutul sec. XX.

A fost locuința familiei Mihali; pe Lista Monumentelor Istorice din 1991-1992 figura cu codul LMI 32B0046. Este menționată pe Lista Monumentelor Istorice 2004 la capitolul: Monumente dispărute.

5.6. monumente de for public.
Nu se găsesc pe teritoriul satului monumente de for public cuprinse în Lista Monumentelor Istorice.

5.7. opere comemorative.

Nu se găsesc pe teritoriul satului opere comemorative înscrise pe lista națională a monumentelor și operelor comemorative.

5.8. edificii publice

5.8.1. școala primară
A fost construită aprox. în anii '60 ai secolului trecut (foto 13).

foto 13. școala Chizeni

5.9. elemente de arhitectură tradițională

Ca și în cazul celorlalte localități, și în Chizeni se mențin câteva clădiri reprezentative pentru vechiul fond construit: în cea mai mare parte anexe gospodărești (foto 14), dar și locuințe (foto 15, 16).

foto 14. șură în Chizeni, cu timpan teșit din lemn traforat.

foto 15. locuință veche din Chizeni, cu foișor decorat cu traforuri din lemn

foto 16. locuința veche din Chizeni- se observă și turnul din lateral-spate.

În cazul acestei locuințe, trebuie să remarcăm anumite detalii din conformarea sa (foișorul- atipic în zonă-, turnurile laterale și decorațiunea frontonului- v foto 17), care induc presupunerea că a fost construită sub influență urbană; e posibil să fi fost ridicată ca și casă de oaspeți de către familia Mihali sau vreun angajat al acesteia (decorațiunea frontonului conducând spre această presupunere). Nu se cunosc date despre istoria construcției care să confirme sau să infirme această supoziție. O cercetare mai aprofundată a clădirii ar putea aduce informații suplimentare interesante.

foto 17. locuința veche din Chizeni- fronton cu trafor decorativ, care conduce spre presupunerea că ar fi fost construită ca și casă de oaspeți.

În perioada comunistă, și în Chizeni s-au construit micile case din cărămidă, cu acoperiș în patru ape și învelitoare de țiglă sau azbociment, la fel de impersonale ca cele din alte sate și chiar din alte zone ale țării. Totuși, aceste mici case erau prietenoase cu mediul construit și cel natural, păstrând un regim de

înălțime scăzut, o ocupare redusă a terenului, proporții corecte și o înfățișare comună, dar neagresivă (în foto 18- o asemenea casă, deja abandonată).

foto 18. Casă construită în perioada comunistă, acum abandonată.

După 1990, a apărut tendința intervențiilor la casele existente (renovare, mansardare) și construirea de case noi.

Intervențiile s-au făcut, din păcate, cu materiale moderne, nepotrivite tradiției locale (finisaje din PVC, învelitori bituminoase, finisaje în culori puternice, strălucitoare)- v. foto 19, 20.

Construcțiile noi sunt, în general, case de vacanță, în paralel cu tendința de depopulare a satului fiind prezentă o tendință de ocupare cu construcții și dotări de weekend pentru fiii satului mutați la orașe sau pentru alți orășeni, străini de sat- v. foto 21, 22.

foto 19. Casă construită în perioada comunistă și renovată recent, în culori puternice, atipice arhitecturii locale. Totuși, se menține volumetria inițială, casa rămânând bine integrată în sit.

foto 20. Casă construită în perioada comunistă și mansardată recent. Volumul rezultat în urma intervenției respectă volumetria tradițională, se înscrie corect în sit și are o relație bună cu mediul și vecinătățile; ocuparea tradițională a parcelei se menține. Din păcate, s-au utilizat materiale nespecifice zonei- învelitori bituminoase, placaje din PVC. Totuși, este un exemplu bun de respectare a cadrului construit tradițional.

foto 21. Case de vacanță construite recent.

foto 22. Case de vacanță construite recent- detaliu.

În cazul acestui mic complex format din două căsuțe de vacanță, se remarcă o foarte bună integrare în sit, o respectare a volumetriei tradiționale cu învelitori înalte și târnaț, utilizarea lemnului ca finisaj (referință la casele tradiționale din lemn), construirea de volume mici în formă pavilionară, pentru o ocupare corectă a terenului. Învelitorile bituminoase sunt nespecifice zonei; totuși, acesta este un bun exemplu de integrare a arhitecturii moderne în țesut construit tradițional și în cadru natural valoros.

5.10. reguli de construire

Pentru prezervarea valorilor satului tradițional în contextul dezvoltării și modernizării satului, se propun reguli de construire ce vor fi preluate în Regulamentul Local de Urbanism. Aceste reguli sunt detaliate în cap. XIII pct. 13.2."Recomandări", subpct. 13.2.3 "Din punct de vedere al modului de a construi", categoria "a".